

Levhart vzal do zaječích

Počátkem ledna se v jednom indickém městě pokoušeli odchytit levharta, který se zatoulal do obydlené oblasti. Nezdařilo se – vystrašené zvíře pokousalo člověka a uprchlo. Sdělná hodnota takové zprávy je pro člověka žijícího ve střední Evropě vcelku nulová. Z pohledu jazyka se však může jevit jinak; posloužila jako inspirace pro tento jazykový koutek. Její nadpis totiž zněl: Levhart při pokusu o odchyt způsobil chaos a pak vzal do zaječích.

Nebude to poprvé, co se zaměříme na obrazná vyjádření spjatá se zvířaty. Zoopelativa bývají ve frazeologii natolik hojně využívána, že je toto téma v podstatě nevyčerpatelné. Pokud si chcete osvěžit paměť, doporučuji jazykové koutky *Pes v českém jazykovém obrazu světa* (viz *Živa* 2014, 6: CLI), *Hmyz pohledem češtináře* (2014, 5: CXVI), *Včelí píli dojdeš k cíli* aneb *Zvířata ve frazeologii* (2015, 6: CXXVI), *Naše věrná společnice – kočka* (2017, 2: XXXVIII).

Levhart, který vzal do zaječích, nás nejspíš upoutá podobně jako informace: *Pes* vzal do zaječích ve stanici Želivského a rozběhl se tunelem trasy A. Slovní obrat vzít do zaječích se sice může užít i ve spojení se zvířetem, ale příliš obvyklé to nebývá. V publicistice, kde se podle dokladů z Českého národního korpusu uplatňuje poměrně hojně, se nejčastěji objevuje ve spojitosti s pachatelé trestných činů (např. objevují se nedořešené dopravní nehody, jejichž viníci vzali do zaječích; zloděje pak ale vyplašil poplašný alarm, a tak vzal do zaječích). Expresivních obrátů využívajících přirovnání k vlastnostem tohoto drobného savce je poměrně dost – pelášit/utíkat jako zajíc; být bázlivý jako zajíc; spát jako zajíc (tedy velmi lehce), stříhat ušima jako zajíc (když se u někoho zbystření pozornosti projeví napřimením hlavy). Chystá-li se někdo odněkud odejít, pak má zaječící úmysly; a jistě víme, že se nevyplatí kupovat zajíce v pytli. Označením zajíc můžeme pojmenovat jednak bázlivého, ustrašeného člověka, ale především nezkušeného mladého člověka (už to není žádný zajíc, pracuje tu 15 let). Podle slovníků se zajíc nebo zajíček říká zvláště dívkám, současné doklady užití však jasně ukazují, že zajíčkem bývá spíše mladý muž, dívka je obvykle kočka nebo kočička (nikdy nebyla na zajíčky; víme, které hollywoodské kočky jsou na zajíčky). Zaječí pysek je lidově označení pro rozštěp rtu, případně pro janovec metlatý (*Cytisus scoparius*).

Ve frazeologii nachází uplatnění také příbuzný králík: má oči červené jako králík; dupe jako králík (nebo jako slon, kůň); je jich jako králíků; množí se jako králíci. Nejfrekventovanější je pak obrat (ne)být pokusným králíkem (známý mi nabídl, abych se stala pokusným králíkem pro jeho psycholingvistický výzkum).

Pokusným zvířetem bývá i myš (hendikepovaní nejsou pokusné myši). Objevuje se v blízkosti člověka odnepaměti, což

1 Jinak samotářský zajíc polní (*Lepus europaeus*) se sdružuje do malých skupin v době námluv a páření (tzv. honcování), kdy průvod samců často pronásleduje samici. I toto na polích nápadné chování mohlo být inspirací k obratu vzít do zaječích. Foto J. Bohdal

mimo jiné dokládají kořeny slova sahající až k indoevropskému základu mūs, které se spojuje s meus s významem rychle se pohybovat, krást. I ta se stala inspirací pro mnohá přirovnání: být zpocený/mokřý jako myš; chudý jako (kostelní) myš; koukat jako (čerstvě) vyoraná myš, nebo koukat/vykukovat jako myš z komisárku; být tichý jako myška/myš; proběhl kolem nás jako myš/myška; sřeženou bránou by ani myš neproklouzla. O nevyrazném člověku se říká, že je to taková šedá myš, některé zbytečně úzkostné úředníky je možno označit za kancelářskou myš, případně krysu.

Úsloví hora porodila myš užijeme pro popis směšně malého výsledku něčeho velkého (jak dokládá např. novinový titul *Hora porodila myš* aneb *novela zákona o vysokých školách*). Řidiči nepochybně vědí, že udělat myšku neboli myškovat znamená prosmýknout se mezi dvěma auty (Francouzi dovolí motorkářům myškovat).

Zůstaneme-li v okruhu zvířat spjatých s člověkem, nemůžeme opomenout koně a krávu. Obě pojmenování zná čeština podle etymologického slovníku už od 14. stol. Východiskem praslovanského korva je patrně indoevropské korh-, tedy rohaté zvíře. Není vyloučena ani souvislost se staroitalským carvati s významem přezývkuje. Jalová kráva se připomíná v expresivním srovnání – je to jako vymámit z jalové krávy tele (tedy provést něco obtížného, nemožného), naopak dojná kráva je označení pro zdroj vykořisťování, neoprávněného zisku (mají stát za dojnou krávu). Pro situace, kdy nelze rozlišovat, máme obrat po-

tmě každá kráva černá; pro vyjádření závislosti pak sousedova kráva lepší mléko dává. Malé množství lze vyjádřit přirovnáním je to, jako když dá krávě/volovi jahodu/malinu. O špatném stělcí nebo o někom, kdo nechce vidět určitou skutečnost, můžeme říct, že má oči z Kašparovy krávy. Úsměvně je vyjádření velmi vzdáleného příbuzenství – naše kráva se napila z vaší louže.

Původ pojmenování kůň není zcela jasný, uvažuje se o možné přejímce z keltštiny, ale jisté to není. Každopádně však etymologové vědí, že slovo mělo v praslovanské podobu kon'ъ.

Koně byli vždy ceněni kvůli síle, houževnatosti, vytrvalosti a odolnosti – odtud vycházejí přirovnání dřit jako kůň (nebo také soumar), mít sílu jako kůň a vydržet/snést toho jako kůň a také být utahaný jako kůň, zkusit jako kůň (nebo pes). Mají však i jiné vlastnosti – proto říkáme bít se jako kůň, kopat/mlátit kolem sebe jako splešený kůň. Je-li něčeho přemíra, jde o dávku jak pro koně, popř. koňskou dávku (dostal koňskou dávku anestetik; na takové tvrzení je třeba opravdu koňskou dávku optimismu). Je-li něco (např. lék nebo alkohol) hodně silné, můžeme říct, že je to, jako když kopne kůň. Ten, kdo dokáže pohotově využít situaci, nenechá si ujít příležitost či má převahu, je hned na koni. Příručný slovník češtiny zachycuje i málo známý obrat jsem zvyklý jezdit na apoštolském koni – s významem chodit pěšky. Mocní mívají někde svého koně, případně se o někom ví, že je to něčí kůň. Jestliže vsadíme na špatného koně, pak obvykle nezbyvá, než včas prásknout do koní (tento obrat je synonymní s úvodním vzít do zaječích; jinak také třeba vzít draka nebo nohy na ramena). Ten, kdo sedlá koně od ocasu, dělá něco obráceně. Místo netrap se tím, můžeme říct: nech to koňovi, on má větší hlavu. V souvislosti s koňmi připomínám lidovou moudrost darovanému koni na zuby nehleď a méně známou nemoc na koni přijíždí, ale pěšky odchází. Pranostika svatý Martin přijíždí na bílém koni je všeobecně známá stejně jako obrazné pojmenování polohy nemluvnat na bříšku – pást koně.

Řecká mytologie nám zanechala slovní spojení trojský kůň – užívá se přeneseně pro označení lákavé nabídky, v níž se skrývá nebezpečí, nebo čehokoli, co může jakýmkoli způsobem škodit (např. směrnice skrývá pár trojských koňů, které se do ní podařilo propašovat; Polsko je občas označováno za trojského koně Američanů v Evropě). Nejškodlivějším trojským koněm je nechvalně známý počítačový virus. Současná doba vytvořila bílého koně – tak se označuje najatý (a často vydíraný) podnikatel, na jehož doklady někdo provádí podvodné obchodní transakce (rozhodovalo se o tom, kdo za svou roli bílého koně dostane jakou část zisku).

Abychom nekončili tak chmurně, zmiňme expresivní oslovení ty koni nebo vy koňové, které se na rozdíl od některých jiných frekventovaných zvířecích oslovení dá považovat za přátelské („Udělalí jste mně obrovskou radost, vy koňové,“ neskrýval dojetí).

Doufám, že vám čtenářům udělal alespoň drobnou radost i tento letní „zvířecí“ koutek.